

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2025

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998945668868

<https://innoworld.net>

**« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI » NOMLI
ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING 2020 YIL 2-MART KUNGI «ILM, MA'RIFAT VA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YILI»DA AMALGA OSHIRISHGA OID DAVLAT DASTURI TO'G'RI SIDA»GI FARMONIDA KO'ZDA TUTILGAN VAZIFALARNI IJROSINI TA'MINLASH MAQSADIDA «INNOVATIVE WORLD» MCHJ TOMONIDAN TA'SIS ETILGAN «ORIENTAL JOURNAL ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY JOURNAL (OJAMR)» ILMIY-USLUBIY JURNALINING (O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI ADMINISTRATSIYASI HUZURIDAGI AXBOROT VA OMMAVIY KOMMUNIKASIYALARNI RIVOJLANTIRISH AGENTLIGINING 138572-SONLI GUVOHNOMA HAMDA ISSN 3030-3079) "ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI" NOMLI ILMIY, MASOFAVIY RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ONLINE KONFERENSIYASINI E'LON QILADI.

KONFERENSIYA TO'PLAMI ZENODO, OPEN AIRE, OPEN ACCESS VA INTERNET ARCHIVE BAZALARIDA INDEKSLANADI. KONFERENSIYA TO'PLAMIGA DOI RAQAMI BERILADI.

KONFERENSIYA TO'PLAMIGA QUYIDAGI YO'NALISHLAR BO'YICHA MAQOLALAR QABUL QILADI:

1. ANIQ FANLAR
2. TABIIY FANLAR
3. TEXNIKA FANLARI
4. PEDAGOGIKA FANLARI
5. IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR
6. TIBBIYOT FANLARI
7. IQTISOD FANLARI
8. QISHLOQ XO'JALIGI FANLARI

ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO'PLAMIGA KIRITILGAN MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA'LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELITIRILGAN IQTIBOSLAR TO'G'RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.

ZAVQIY ASARLARI TIL XUSUSIYATLARI

Madaminova Tursunoy Ilhomjon qizi
Andijon davlat universiteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qo'qon adabiy muhiti vakili bo'lgan Zavqiyning asarlari fonetik, leksik hamda grammatik xususiyatlari tahlil qilingan.

Tayanch so'z va iboralar: fonetik xususiyat, leksik xususiyat, grammatik xususiyat, leksema, sema, turkiycha, arabcha, fors-tojikcha, ruscha-baynalmilal.

O'zbek adabiyoti tarixida o'zining yuksak badiiy mahorati bilan yozilgan lirik va hajviy asarlari bilan ilmiy va adabiy jamoatchilikka yaxshi tanish bo'lgan Zavqiy o'zbek adabiyoti va o'zbek adabiy tili ravnaqiga katta hissa qo'shdi.

Ubaydulloh Zavqiy Muqimiy, Nisbat, Muhayyir, Furqat kabi ijodkorlar bilan bir davrda, ya'ni XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi Qo'qon adabiy muhitida ijod qilgan shoirdir.

Adabiyotshunos Po'latjon Qayumovning "Tazkirayi Qayumiy" asarida yozishicha, Zavqiyning kafsh bozorida alohida do'koni ham bo'lgan. Xuddi shu davrda Zavqiyning ayrim she'rlari san'atkorlar tomonida kuyga solinib, xalq orasida sevib ijro etiladigan qo'shiqlarga aylanib ketgan.

Zavqiy asarlarida ijtimoiy ruh kuchli bo'lgani holda, uning "Ajab ermas", "Ko'z ochaylik", "Qissayi Farg'ona" kabi she'rlarida ijtimoiylik yanada kuchayganini sezamiz. "Zamona kimniki", "Bo'l", "Bekturboy" sarlavhali she'rlarida o'z davri ziddiyatlarini, xalqning ayanchli ahvolini mahorat bilan aks ettirgan.

Zavqiy asarlarini kuzatar ekanmiz, ularda fonetik, leksik hamda grammatik xususiyatlar o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishiga guvoh bo'ldik. Uning asarlaridagi o'ziga xos jihatlar quyidagi holatlarda aks etadi.

Fonetik xususiyatlari: Zavqiy asarlarida hozirgi o'zbek tiliga muqobil "i" tovushi o'rnida ko'pincha "u" tovushi qo'llanadi. Bunday holat ravishdosh, buyruq mayli, so'roq yuklamasi misollarida hamda asos tarkibida so'nggi bo'g'inda kuzatildi. Masalan: *uzub-uzib, so'rsun-so'rsin, degaymusan-degaymisan, termulub-termulib, nozuk-nozik, kokul-kokil, ko'ngul-ko'ngil, sanduq-sandiq* kabilar. "q" tovushi o'rnida "x" tovushi qo'llangan so'zlar bor: *axcha-aqcha* kabi. So'zlarda "p" tovushi o'rnida "f" tovushi qo'llangan o'rinlar uchraydi: *kifrik-kiprik, fichoq-pichoq*. Ko'p hollarda "bilan" ko'makchisi "*bila*", "*birla*", "*minan*" tarzida ishlatilganini ko'ramiz. "*Shu*", "*o'sha*", "*bu*", "*u*", "*hamma*" kabi olmoshlar eski o'zbek tili davriga xos variantlarda "*shul*", "*o'shal*", "*bul*", "*ul*", "*a*", "*hama*" tarzida ifodalangan. So'z tarkibida "u" tovushidan oldin "v" tovushi orttirilishi hodisasi ham kuzatiladi, ya'ni *suvsrat-surat* tarzida.

Buni biz mazkur soʻzning tarixiy dublet shakli oʻlaroq taʼrifladik. Egalik affiksi bilan tugagan soʻzlarga kelishik qoʻshimchasi qoʻshilganda “n” tovushi orttirilgan oʻrinlar bor: “oʻrtasinda”, “faslinda”, “vaqtinda” kabi. “o” tovushi “a”ga oʻzgargan holatlarni koʻrish mumkin. Masalan, yalgʻuz- yolgʻiz, samon-somon, amon-omon shaklida keladi. Bunday koʻrinishga kontrast ravishda “tolpinib”, “yaro”, “uko” koʻrinishini, yaʼni, “a” tovushining “o”ga oʻzgargan holatda uchratishimiz ham mumkin. “Chunonchi” modal soʻzi “onchunonkim” tarzida, “uchun” bogʻlovchisi qisqartirilib ...-chun , “agar” shart bogʻlovchisi “magar” shaklida ifodalangan. Baʼzan soʻzlar tarkibidagi unlilarning oʻrin almashish hodisasi kuzatiladi: “qop-qora”, “qap-qaro”, “ato-ota”, “ano-ona” shaklida. Koʻp soʻzlarning tarixiy shakllarda qoʻllanilgani kuzatildi: “omma” soʻzi “om”, “aytgil” soʻzi “aygʻil” kabi.

Zavqiy asarlarining leksik tarkibini tahlil qilar ekanmiz, qadimgi qardoshlik aloqalari sababli umumturkiy-oʻzbekcha va fors-tojikcha soʻzlar, islom dinining kengayishi natijasida kirib kelgan arabcha soʻzlar, shuningdek, XIX asrdagi siyosiy-ijtimoiy vaziyat taqozosi bilan ommalashgan ruscha-baynalmilal soʻzlar ijodkor asarlari leksikasining alohida xususiyatlarini tashkil qiladi. Zavqiy sheʼrlarida qoʻllangan soʻzlarning aksariyat qismini turkiy soʻzlar tashkil qiladi. Jumladan, shoir asarlarida qoʻllangan oʻz qatlam soʻzlarni quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

- 1) insonlar bilan bogʻliq nomlar: *ota, ona, xotin, erkak, bola, mingboshi, yamoqchi*.
- 2) hayvonlar bilan bogʻliq nomlar: *tulki, qumri, eshak, echki, qargʻa, it*.
- 3) mavhum otlar: *boylik, yalgʻon, ochlik, oʻy, oʻlim, murod*.
- 4) oziq-ovqat nomlari: *suv, osh, jaz*.
- 5) vaqt bilan bogʻliq soʻzlar: *kecha, kunduz, tun, kun, tong, chogʻ, qish, yoz, vaqt*.
- 6) undov soʻzlar: *oh, voh, voy, ey, dod*.
- 7) taqlid soʻzlar: *ting-ting, gʻujur, bijir, gʻing-gʻing*.
- 8) sifatlar: *och, yalangʻoch, buzuq, yopiq, oq, qora, yaxshi, yamon, yalgʻuz*.

Zavqiy asarlaridagi arab tilidan oʻzlashgan soʻzlarni ham guruhlashtiramiz:

- 1) shaxs nomlari: *mudarris, hokim, odam, qozi, sulton, mahbub, mashoyix, ahbob, mirzo, maʼshuq* kabilar;
- 2) oʻrin-makon bildiruvchi soʻzlar: *doʻkon, maktab, falak, dunyo, olam, bino, majlis* kabilar;
- 3) oziq-ovqat semasiga ega leksemalar: *taom, kabob*;
- 4) vaqt bilan bogʻliq leksemalar: *subh, zamon, soat, ayyom*;
- 5) diniy nomlar: *rasul, shayx, moʻmin, avliyo, taqvo, ilm, duo, riyo, din, firdavs, ixlos* kabi soʻzlar;

6) mavhum ma'nodagi leksemalar: *san'at, xulq, muruvvat, asror, ne'mat, odob, visol, nomus, ehson* kabi so'zlar.

Zavqiyning ayrim baytlarida iqtibos san'ati qo'llanadi. Bunda Qur'oni Karim oyatlariga ishora qilib, oyatning boshlanish so'zini baytda keltiradi. Iqtiboslar shoirning ma'lum lisoniy, poetik maqsadlariga xizmat qiladi.

Mohi muborak aro rahmatidin ochti bob,

"Irji'i" savtin bilib, rihlati ko'si jaras.

"Irji'i" – ma'nosi "qayt", bu arabcha so'z Qur'oni Karimning "Fajr" surasi 28-oyatidan olingan: "Robbingga sen Undan, U sendan rozi bo'lgan holda qayt!"

Ma'lumki, mumtoz she'riyatimizda iqtiboslar yaxlit to'laligicha yoki yuqoridagi misolimizda bo'lganidek biror parcha tarzida qo'llangan. Bu kabi mashhur oyat va hadislardan olingan iqtiboslarning mazmunini bilish va anglash o'sha davr kitobxoni uchun mushkul bo'lmagan, albatta.

Qo'qon xonligida fors-tojik tili alohida mavqega ega bo'lganligi kabi omillar Zavqiy ijodida ham o'z aksini topgan. Uning asarlarida kelgan forscha-tojikcha so'zlarni guruhlashtirishga harakat qildik:

1) shaxsni bildiruvchi leksemalar: *savdogar, mehmon, do'st, mezbon, podsho, hamsoya, usta, gado* kabi;

2) o'rin-joyini bildiruvchi leksemalar: *xona, vayrona, mayxona, jahon, shahar, bozor, go'sha, rasta* kabi;

3) hayvonlar bilan bog'liq nomlar: *pashsha, bulbul, magas, chorva, zog'*;

4) o'simlik semali leksemalar: *g'uncha, gul, barg, daraxt, chaman* kabi;

5) mavhum otlar: *afg'on, nola, dard, mehr, paymona, faryod* kabi;

6) modal so'zlar: *afsuski, ofarin*.

Zavqiy asarlarida o'z qatlam, arabcha, fors-tojikcha so'zlar bilan birgalikda ruscha baynalmilal so'zlarni ham uchratishimiz mumkin. Biroq ijodkor she'rlarida ularning salmog'i katta bo'lmasa-da, qisqacha to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

Ko'r bo'lmasa pul oqib kelurmi,

Bu badshakl, slepoy durakka.

O'ruscha maqtab Zavqiy: xorosho,

Juvon, pir, mardu zan monandi ishdur.

She'rdan anglashiladiki, Zavqiy ijodiga rus tilining ham ta'siri yo'q emas. Yuqoridagi she'rda "xorosho", "durak", "slepoy", "o'rus" kabi so'zlar va yana "uchut", "protsent", "protest", "pristav" kabi ruscha so'zlardan foydalanganini kuzatamiz.

Zavqiy ijodining til xususiyatlarini o'rganar ekanmiz, asarlarining grammatik xususiyatlari ham diqqatimizni tortadi. Uning ijodida ko'plab grammatik xilmaxilliklarga duch kelamiz. Jumladan, kelishik qo'shimchalariga to'xtalsak: jo'nalish kelishigi qo'shimchasi -g'a, -a shaklida, tushum kelishigi

esa -in bilan ifodalangan, qaratqich kelishigi qo'shimchasi muqobili sifatida -ni shakli, chiqish kelishigi -din qo'shimchasi bilan, o'rin kelishigi qo'shimchasi sifatida o'rni bilan -ga, ko'p hollarda -da qo'shimchasi ishlatilgan. Shoir o'z asarlarida ravishdoshning -ibon, -yub, -ub, -b shakllaridan foydalangan, bu bilan eski o'zbek tili xususiyatlarini ko'rsatadi. Sifatdoshlar esa -qon (-qan), -g'on (-g'an) ko'rinishida keladi. O'tgan zamon qo'shimchalarining -du, -tu variantlaridan hamda birinchi shaxs ko'plikni ifodalash uchun -k qo'shimchasidan foydalangan. Ot yasovchi qo'shimchalarning eng ko'p qo'llanilgan variantlari sifatida -lug', -lik, -liq, -lig' qo'shimchalari olindi. Harakat nomini hosil qilish uchun esa -mog' (-mag'), -mak qo'shimchalaridan va so'roq yuklamasi sifatida -mu qo'shimchasidan foydalanilgan.

Xulosa qilib aytganda, Zavqiy o'z she'riyati bilan o'zbek adabiy tilini xalq tiliga xos grammatik shakllar bilan mukammallashtirdi. Shuning uchun ham o'zbek adabiy tili Zavqiy ijodi bilan yangi bosqichga ko'tarildi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Adabiyotlar

1. "Ajab zamona": She'rlar/To'plovchilar: A.Madaminov, A. Turdialiyev.-T:"Sharq", 2003.-176 b.
2. Sodiqov Q. Turkiy til tarixi.-T., Toshkentdavlat Sharqshunoslik instituti, 2009.
3. Ne'matov H. O'zbek tili tarixiy fonetikasi.- Toshkent: "O'qituvchi", 1992.
4. Fozilov E. O'zbek tilining tarixiy morfologiyasi.- Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1965.